

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение средняя общеобразовательная
школа с. Арыскан муниципального района Улуг-Хемский кожуун Республики Тыва»
668216, Республики Тыва, Улуг-Хемский район, п. Арыскан, улица Гагарина, д.29

РАССМОТРЕНА

на педагогическом
заседании
Протокол № 1
от «30» августа 2023г.

СОГЛАСОВАНА

Заместителем директора по учебно-
воспитательной работе
 /Наважап А.М./
От «31» августа 2023г.

УТВЕРЖДЕНА

Приказом директора школы
№ 112 от «01» сентября 2023 г.
 / Хаялдай В.В./

Рабочая программа
по учебному предмету
«Родной (тувинский) язык»
(автор:Ш.С.Чадамба, Н.Ч.Дамба, Н.М.Ондар)
для 4 класса
на 2023-2024 учебный год

Ступень обучения: начальное общее образование – 4 класс
Уровень общего образования: базовый
Срок реализации: 2023-2024 учебный год
Количество часов: в неделю – 2ч., в год – 68 ч.

Программа разработана на основе федерального государственного образовательного стандарта начального общего образования. Министерство образования и науки Республики Тыва.

Составитель: Кыргыс А.А. - учитель начальных классов

Арыскан-2023 г.

Тайылбыр бижик.

Тыва дылдың ажылчын программазын Тыва Республиканың ниити өөрөдигезиниң эге школага Тыва дыл талазы-биле күрүне стандарттарына дүүштүр 1-4 класстарга А.К.Ойдан-оолдун, Э. Д. Ондарның, Н. Ч. Дамбанын 2008 чылда тургусканы программага даянып тургускан. 4-ку класска тыва дылды А.К. Ойдан-оолдун, А.М. Белек-Байырның ниити өөрөдиге черлеринге өөрөдиге ному-биле планнаттыглан.

1-4 класстарга төрөөн дыл үстүкү класстарга өөренир литература эртемнериниң белеткел чадазы болбушаан, колдуунда-ла практиктиг сорулгаларны чедип алырынче уланган.

Эге класстарга тыва дылды өөрөдириниң **кол сорулгалары:**

1. Уругларның аас болгаш бижимел чугаазын, чаа чүвени билип алып чүткүл-сонуургалын сайзырадыр. Уругларны медреселдиг шын номчуур, бижиир болгаш чугаалаарына өөрөдири.
2. Оларга төрөөн дыл талазы - биле эге билиглерни бээри.
3. Уругларны ном ажыглаарына чаңчыктырар болгаш оларның дылга сонуургалын, номчулга болгаш бижилге - биле холбаштыр бойдушту, ниитилелдин амыдыралын хайгаараарына үндезилээш, өөреникчилерни материалистиг үзел – бодал – биле чепсеглээри.
4. Уругларны мораль болгаш эстетика талазы – биле кижизидери:эки мөзү-шынарлыг, идепкейлиг, күш-ажылга ынак,хүлээнген херээнге харысалгалыг хамаатылар болурунга, таварышкан бөөгелерни бот-миннип ажып эртери.
5. Өөренип турар чүүлдерни сайгарып, бөлүктөп, деңнеп, түңнеп билиринге, оларның иштинден кол болгаш чугула чүүлдерни тып, тайылбырлаарына өөреникчилерни таныштырары.

Тыва дылда 4кү класстың календарылыг планы бүдүн өөрөдиге чылында **68 шакты, неделяда 2 шакты** тургузуп турар:

Өөрөдиге планы дараазында номнар болгаш методиктиг сүмелерни ажыглаарын сүмелээн. 1-4 класстарга уругларның билиин хынаары – биле А. А. Алдын – оолдун «Эдертиглер болгаш диктантылар чыындызы», А.А.Алдын-оол «Диктантылар чыындызы» дөрт чылдыг эге школаның 1-4 класстарына Кызыл-2010ч

Өөреникчилерниң билиглеринге, мергежилдеринге болгаш чаңчылдарына кол негелделер

Өөреникчилер 4-кү классты дооскаш, дараазында билиглерни алган турар:

- сөстүң тургузуу: дазыл, чогаадылга болгаш өскертилге кожумактары; чугаа кезектери: чүве ады, демдек ады, кылыг сөзү, эдеринчилер; домак кежигүннери:чугула (кол сөс, сөглекчи) болгаш ийиги чергениң.

Өөреникчилерниң алган турар мергежилдери:

- шын бижилгезин өөренип алганы сөстерлиг 55-65 хире сөстүг сөзүглелди чараш холүжүү-биле чазыг чокка дүжүрүп азы адап бээрге бижири, аңаа херек таварылгада улуг секти, айтырыг болгаш кыйгырыг демдектерин шын салыры;

- фонетиктиг сайгарылганы кылыры: сөстерни слогтарга чарары, ажык болгаш ажык эвес уннерни ылгап, сөстерде үннерни болгаш үжүктөрни шын тодарадып билири;

- сөстерни тургузуг талазы-биле сайгарып билири (дазыл, чогаадылга, өскертилге кожумактарын ылгаары);

- чугаа кезектерин болгаш оларның грамматиктиг демдектерин (чүве адының санын, падежин, кылыг сөзүнүң үелерин) билири;

- домакта сөстерниң аозында харылзаазын тургузар, оларны сөс каттыжыышкыннарына чарар;

- домактарның бөдүүн синтаксистиг сайгарылгазын кылыр: чугаалаар сорулгазының аайы-биле оларның янзызын тодарадыр, чугула болгаш ийиги черге кежигүннерин аңгылаар, оларның аразында харылзаазын айтырыглар дузазы-биле тургузар;

- коллективти-биле тургускан план ёзугаар 55-60 хире сөстүг эдертиг болгаш чогаадыг бижиир.

Өөрөдйлге планашкынында тыва дыл эртемнин туружу

Өөренир хуусаазы: 4 чыл (1-4 класстар)

Класстар	Неделяда класстар аайы-биле шактар хуваалдазыбиле шактар хуваалдазы.	Чылдың шактар хуваалдазы
	тыва дыл	тыва дыл
1кл	3	102
2кл	3	102
3кл	3	102
4кл	2	68

III. Тыва дыл программазыныңниити характеристиказы

Тыва дыл программазы үш бөлүктөн тургустунган:

1. « Бижикке өөрөдири болгаш чугаа сайзырадылгазы»
 - ❖ белеткел уези (ужуглел мурнунун)
 - ❖ ужуглел уезит (номчулга, бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы)
 - ❖ ужуглел соондагы уе (номчулга, бижилге, шын бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы)
2. « Фонетика, лексика, грамматика, шын бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы».
3. « Номчулга болгаш чугаа сайзырадылгазы».

Бөлүк бурузу тус-тус кезектерге чардынар. Ук бөлүктөр аразында харылзаалыг . Бижик өөрөдилгези үннүг анализ-синтезтиг методтун аргалары-биле чоруттунар болгаш чугаа сайзырадылгазының кол денелдеринге (сөс, домак, харылзаалыг чугаа) быжыглаттынар.

Анализтин аргалары:

1. Чугаадан домактарны аңгылаары.
2. Домактарны сөстөргө чарары.
3. Домактан сөсту аңгылаары.
4. Сөсту слогтарга чарары, слогтарнын санын тодарадыры.
5. Слогтан тодаргай үннү ылгап үндүрери, үннүң характеристиказын бээри.
6. Үннүң туружун тодарадыры.
7. Үннү үжүк-биле демдеглээри дээш оон-даа өске.

Синтезтин аргалары:

1. Үннерден слогтар тургузары.
2. Кескинди үжүктөрдөн, үжүктөр «кассазындан» слогтар тургузары.
3. Слогтардан сөстөр тургузары.
4. Сөстөрдөн домак чогаадыры.
5. Домактардан харылзаалыг чугаа тургузары.
6. Сөзүглелдер номчулгазы.

Программада кирген материалдарны улдуннар аайы-биле планнап, бөлүктөр, темаларны кичээлдерге хувааган. Методиктиг аргаларны, сумелерни башкылар чогаадыкчы ёзу-биле шилип ажыглаар, боттары хөй-хөй чаа аргаларны хереглээр база методиктиг уг-шиглерни башкы боду немеп, улам сайзырадыр апаар. Башкының кол сорулгазы - программа негелделерин өөрөдилгениң чаа тургузуунга дүүштүр долузу-биле боттандыары болгаш өөреникчилерге быжыг билиглерни бээри, практиктиг мергежилдерин болгаш чаңчылдарны шингээтгирери болур.

Өөреникчилерниң билинин шынарын бедидеринге бот ажылдарже болгаш өөреникчилер-биле хууда ажылдарже кол кичээнгейни салыр. Хуузунда бердинген онаалгаларны хынаарынга тускай уени башкы кичээл санында баш бурунгаар планнап алыр. Бижимел азы хыналда ажылдар кылган санында оон түннелин өөреникчилерге чугаалап берип, ниити-даа, хуузунда-даа частырыгларны олар-биле сайгарар.

Өөреникчилернин ханы билиглиг болурунга системниг катаптаашкын улуг рольдуг. Ынчангаш башкы катаптаашкынны программаның бөлүктөрүнүн болгаш темаларынын аайы-биле системалыг чорудуп, хереглээр материалдарны баш бурунгаар планнап алып.

Ынчангаш эге школага башкылаашкылаашкынның шинчилел болгаш дилеп тыварының методтарын оларның янзы-бүрү аргаларын тыва дыл кичээлдеринге ажыглаар апаар. Оонуламындан өөреникчилер чүгле башкының чугаалаан чүүлүн, тайылбырын, онаалгаларын күүседир эвес, а боттары база хуузунда хайгааралдар, шинчилелдер кылырынга чанчыл алып: чүвөлөрни деңнеп, дөмөйлөшкөк болгаш ылгалдыг чуулдарни тып, чогуур туннел ундуруп, шингээдип алган билиин медреселдиг-биле херек кырында ажыглап билиринге өөредир.

IV. Программаның үнелиг кол угланыышкыннары

Тыва Республиканын ниити өөредилгезинин национал девискээр кезээ эге школанын өөреникчилеринин ниити сайзыраалынче, оларнын билиинин практиктиг болурунче угланган.

Ооң кол сорулгалары:

- 1). Уругларны медреселдиг-биле шын номчуур, бижиир болга чугаалаарынга өөредир;
- 2). Оларга төрөөн дыл болгаш литература талазы-биле эгебилиглерни бээр;
- 3). Уругларны ном ажыглаарынга чанчыктырар болгаш оларнын дылга сонуггалын, номчулга болгаш билиглерже чуткулун хайныктырар;
- 4). Номчулга болгаш бижилге-биле холбаштыр бойдушту, ниитилел амыдыралын хайгаараарынга ундезилээш, өөреникчилерни материалистиг узел-бодал-биле чепсеглээр;
- 5) Уругларны мораль болгаш эстетика талазы- биле кижизидер;
- 6) Өөренип турар чуулдарни сайгарып, болуктеп, деннеп, туннеп билиринге, оларнын иштинден кол болгаш чугула чуулдарни тып, тайылбырлаарынга өөреникчилерни чанчыктырар;

V. Тыва дыл эртемни бот тускайлан болгаш өске эртемнер-биле холбап өөрөткениниң түңнелдери

1. Дыңнап тургаи, адаар:

- башкының берген үлегерин өттүнүп үннү шын адаар;
- сөске үннүң туружун шын илередип, тода адаар;
- эжеш ажык эвес үннерниң ылгалын тода адаар;
- узун, кыска, өк-биле адаар ажык үннерни онзагайлап адаар;
- алфавитти чурум-чыскаал аайы-биле адаар;
- үлегерлээн болгаш словарь сөстөрүн дыңнап адаар.

2. Бөлүктел ажылы:

- эге болгаш сөөлгү үннеринин аайы-биле сөстөрни бөлүктээр; бердинген үнге сөстөрни шилип тывар;
- дөмөй уткалыг сөстөрни бөлүктээр;
- узадыр адаар ажык үннерлиг сөстөрни бөлүктээр;
- өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөрни бөлүктээр;
- үнү биле үжүү дең сөстөрни бөлүктээр;
- үжүү хөй, үнү эвээш сөстөрни; үнү хөй, үжүү эвээш сөстөрни бөлүктээр;
- бижири чаңгыс дүрүмге чагыртыр сөстөрни бөлүктээр;
- эжеш ажык эвес үннерлиг сөстөрни бөлүктээр;
- тема аайы-биле бөлүктээри: ногаа аймаа, ыяш аймаа, хеп аймаа, сава, аыш-чем дээш оон-даа өске.

3. Хайгаарал ажылы:

- башкының номчаан шүлүүндөн бердинген үн кирген сөстөрни тывар, ол сөсте үннүң туружун (эгезинде, ортузунда, сөөлүндө) тодарадыр;
- бердинген үннерден херек үннү тывар, оон характеристиказын чугаалаар. Чижээ: Б...р)е,ээ) келем, акый!
- Сөзүглелге дөмөй уткалыг сөстөрни ажыглаар
- Сөзүглелден медээ, айтырыг, кыйгырыг домактарын тывар;

- Сөзүглелден чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарны тывар;
- Сөзүглелден хуу аттарны көргүскен сөстөрни тывар;

4. Хевирлеп - дүрзүлээр ажыл:

- сөстүң үн тургузуун дүрзүлел чуруун шыяр;
- демир дузак, пластилин болгаш өске-даа материалдарның дузазы-биле үжүктөрни дүрзүлөп кылып;
- домактарның тургузуун дүрзүлөп чуруун шыяр;
- сөс тургузуун дүрзүлөп шыяр;
- дорт чугаалыг домакты дүрзүлөп чуруун шыяр;
- кескен үжүктөр-биле кассага сөстөр тургузар;

5. Деңнээри:

- бердинген дүрзүгө тааржыр сөстөрни тывары;
- номчаан сөзүңгө дүүштүр чурукту дөмейлээр;
- үн болгаш оон үжүүн деңнээр;
- улуг болгаш бичии үжүктөрнүң бижээнин деңнээр;
- үлегерлиг бижилге биле өөреникчинин бижээнин деңнээр;
- домак биле сөстү деңнээр;

6. Хынаары:

- бөлүк аайы-биле бодунуң ажылын хынаар болгаш үнелээри;
- частырыгларны тыпкаш, ону эдер, слог бүрүзүндө ажык үннерниң барын хынаар;
- чурукта чүгле бердинген үжүк бар кезээн будуур;
- бөлүк сөстөрдөн артык сөстү тывар.

7. Тайылбырлаары:

- узун, кыска болгаш өк-биле адаар ажык үннерни шын адаарын, оларның туружун, дүрзүгө көргүзүп тайылбырлаар;
- чымчак болгаш кадыг демдектерниң ужур-дузазын тайылбырлаар;
- улуг үжүк-биле бижиир сөстөрнүң дүрүмү;
- сөстү слогтарга чарарының дүрүмү;
- сөстүң дорт болгаш доора утказын тайылбырлаар;
- чаңгыс аймак кежигүннерлиг домакты шын бижииринин дүрүмү.

8. Шинчилээри:

- сөстөрни слогтарга чарары, сөсте каш слог барын тодарадыры, бердинген слогтарга тааржыр сөстөрни тывары (□-□-□ мал-чын-нар);
- чурукка ат тыпсыр;
- домактың эгезин, төнчүзүн утка-аайы-биле эде тургузар;
- номчаан сөзүглелинде кандыг болуушкуннар болуп турарынга хамаарышкан салдыг айтырыгларга харыылаар;
- сөзүглелдин кол утказын чугаалаар;
- сөстөрнүң утказының аайы-биле (чүвөлөрни көргүзүп турар сөстөр, чүвөлөрнүң ылгавыр демдээн көргүзөр сөстөр, чүвөлөрнүң кылдыныын көргүзөр сөстөр) шинчилээр.

9. Номчулга:

- слогтап номчуур;
- бодунуң иштинде номчуур;
- химиренип номчуур;
- рольдап номчуур;
- бижек демдектерин сагып, домактарны аянынг номчуур
- шиижидип ойнаары;
- хевирин өскерткен домакты азы сөзүглелди эдип номчуур.

10. Дүжүрүп бижилге:

- башкының бижээн үлегеринден дүжүрүп бижиир;
- парламал болгаш бижимел сөзүглелди дүжүрүп бижиир;
- бердинген даалга-биле сөстөрни болгаш домактарны дүжүрүп бижири;

- хевирин өскерткен сөзүглелди эде тургуспушаан бижиир.

Диктантыларның чижек хемчээли: 4 класс

Бирги чартык чылда 60-70 сөс.

Ийиги чартык чылда 70-80 сөс.

Уругларның бижээн диктантыларынга

Демдек салырының нормалары

5 демдек:

а) Орфографтыг частырыглар болгаш эдилгелер чок.

б) Үжүктерни тудуштуарын сагып, бижээни арыг.

4 демдек:

а) 1-2 хире орфографтыг частырыглар эрттирипкен.

б) 2-3 хире эдиглер кылган.

в) Үжүктер тудуштуарында чамдык частырыглар эрттирипкен, шала шевергин эвес бижээн.

3 демдек:

а) 3-5 чедир орфографтыг частырыглар эрттирипкен.

б) 3-тен хөй эвес эдиглер кылган.

в) Үжүктер тудуштуарынга хөй частырыглар эрттирген болгаш чуттуг бижээн.

2 демдек:

а) 5-тен өрү орфографтыг частырыглар эрттирген.

Грамматиктиг сайгарылгаларга

Демдек салырының нормалары

5 демдек—чаңгыс-даа чазыг чокта.

4 демдек — бирчастырыг эрттиргенде.

3 демдек — ийи частырыг эрттиргенде азы кылза чогуур сайгарылганың бирээзин күүсетпээнде.

2 демдек - өөрөнгөн дүрүмнерин грамматиктиг сайгарылгага ажыглап шыдавас таварылга

Тыва дыл программазы уш болуктен тургустунган:

1. «Бижикке ооредири болгаш чугаа сайзырадылгазы» (белеткел уези, ужуглел уези, ужуглел соондагы уе).

2. «Фонетика, лексика, грамматика, шын бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы».

3. «Номчулга болгаш чугаа сайзырадылгазы»

Болук бурузу тус-тус кезектерге чардынар. Ол болуктер аразында харылзаалыг.

Программада кирген материалдарны улдуннар аайы-биле планнап, болуктер, темаларны кичээлдерге хуваан.

Ооредилге материалынын планнаашкыны 4 класс

Нииитизи-биле 4 класстын программазы езугаар -68 ш бердинген.

4-ку класска алган билиглериңге кол негелделер

Бот-тускайлан, предметтиг, метапредметтиг хевирлеттинеринин туннелдери.

Оореникчилерниң бот-тускайлан хевирлеттинген турары:

- Торээн дылывыс харылзажырынын база мээ—медереливисниң шынарын коргүзериниң кол чепсээ;

- Торээн дыл национал культуравыстың кол болуушкуну;

- Сагыш-сеткилди, бодалдарны илередиринге дылдың бай-байлаан, уран-чечен аргаларын чоптүг ажыглап билири;

- Торээн дылын улаштыр оорениринге сонуургалын оттурары;

- Аас болгаш бижимел чугаага дылдың уран-чечен аргаларын чедимчелиг ажыглап билири.

Оореникчилерниң билииниң хевирлеттинери:

-Торээн дылын сайзырадырынга. ону кадагалап арттырарынга оореникчинин бот киржилгези;

- Аас чугаага дылдың уран-чечен аргаларын эстетиктиг талазынче угландыраы.

Оореникчилернин билиинин хевирлеттинери:

- Торээн дылының бугу уннерин болгаш ужуктерин, оларның кол ылгалын билген ужурлуг.
- Состерде уннерни ылгап, оларның туружун тодарадып билир.
- Ажык, ажык эвес уннерни болгаш ужуктерни, кыска, узун ажык уннерни болгаш ужуктерни бот-боттарындан ылгап шыдаар.
- Домактарның болгаш состерниң анализ-синтезтиг сайгарылгазын кылып, домактардан состерни ылгап тывар.
- Состерни слогтарга чарып болгаш слог аайы-биле кожуруп билир.
- Алфавиттиң ужуктерин, оларның туружун билир.
- Домактарның чугула кежигуннерин тып болгаш шыйып билир.
- Бижимел болгаш парламал шрифт-биле бижиттинген состерни, домактарны иштинде слогтап адап тура, шын дужуруп бижири.
- Домак эгезинге улуг ужуку бижиир, соолунге улуг секти, айтырыг, кыйгырыг демдектерин херек таварылгаларда салып билир.
- Хуу чүве аттарынга улуг ужук бижиир.
- Торел состерни болүктеп, тып билир болгаш дазылын ангылап билир.
- Кым? чүү? кымнар? чулер? кандыг? чүлүг? канчап тур? деп айтырыгларны ылгап билир.
- Харылзаалыг чугаа тургузуп билир.
- 40-70 состен тургустунган эдертигни бижип билир.

Оореникчилерниң предметтиг хевирлеттинген турары:

- Чаа материалды ханы билип алырынче угланган ажылдарны; номчулга, бижилге, уругларны янзы-бүрү бот- ажылдары, чугаасайзырадылгазы.
- Уннер болгаш ужуктерни ылгап билири.
- Ажык болгаш ажык эвес уннерни ылгап билири.
- Состерни слогтарга чарары.
- Состү шын кужуруп билири.
- Алфавитте ужуктерниң туружун болгаш ооң ужур-дузазын билири.
- Медээ, айтырыг, кыйгырыг домактарын ылгап болгаш чогаадып билири.
- Домактың чугула кежигуннерин тып болгаш шыйып билири.
- Кым? чүү? кымнар? чулер? кандыг? чүлүг? канчап тур? деп айтырыгларны ылгап билири.
- Сюжеттиг чуруктар-биле чугаа сайзырадырының ажылдарын чорудары.
- Домак болгаш харылзаалыг чугааны ылгап билири.
- 40-70 хире состен тургустунган эдертигни бижири.

Оореникчилерниң метапредметтиг хевирлеттинген турары:

А) Ушкарып-башкараарынын:

Чогуур деннелге хевирлеттинген турар ужурлуг чүүлдери:

- Ооренип турар эртемниң тема, болүк аайы-биле кол сорулгаларын, утказын угаап билири;
- Башкынын удуртулгазы-биле бердинген даалгаларны күүседип ооренири;
- бот хыналданы, удур-дедир хыналданы болгаш орфографтыг,пунктуациалыг частырыгларны тып билирин боттандыраар.

Оореникчилерниң хевирлеттинген турары:

- Ооренген темазынга алган билиглерин түңнеп болгаш үнелеп билирин боттандыраары;
- Тыва дылдын негелдери-биле өөренип алган дүрүмнерин ажыглап билири.

Б) Чогуур деннелге хевирлеттинген турар ужурлуг чуулдери:

- Ооредилге даалгаларын күүседип турар үеде херек ужурлуг медээлерни немелде номнар, статьялар болгаш энциклопедиялардан тып билири;
- бодунуң назы-харынга дүүштүр янзы-буру словарьларга, справочниктерга даянып билири;
- дылдың негелдерин күүседирде янзы-бүүру схемаларны, модельдерни, символ-демдектерни ажыглап билири
- белен таблицаларны, схемаларны, созүглелдерни немээри

- дылдын адырлары: үн, үжүк, сос тургузуу, чугаа кезээ, домак кежигүнү, бодуун домак дугайында алган билиглерин деннеп, болүктөп, тып, ажыглап билири;
- алган билиглерин план болгаш таблица дузазы-биле системажыдып, болүктөп, түннеп билири;
- состе орфограммаларны янзы-бүрү аргалар-биле хынап билири;
- номчаан созүглелдеринин кол утказын ылгап үндүрери;
- бодунуң чугаазын тода болгаш билдингир кылдыр дыңнакчыга дамчыдып билири;

Оореникчилернин билиинин хевирлеттинген турары болгаш ооренип алыр аргалары:

- Библиотека болгаш Интернет дузазы-биле херек билиглерни тып, ажыглап билири;
- Аас болгаш бижимел чугааны шын болгаш медреселдиги-биле тургузуп билири;
- Болуушкуннарны логиктиг (бодамчалыг) сайгарылгага даянып дамчыдып билири;
- Алган медээлерни сайгарып, критикалап билири;

В) Коммуникативтиг

Чогуур деннеп хевирлеттинген турар уjurлуг чүүлдери:

- аас чугаага диалогту ажыглап билири;
- ангы-ангы бодалдарны ооренип, сайгарып билири болгаш чаңгыс аай түннеп келиринге өөредир;
- бот туружун болгаш бодалын быжыглап чаңчыгары;
- билдинмес чүүлдеринге айтырыгларны салып билири;
- коммуникативтиг сорулгаларны шийтпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары;

Оореникчилернин билиглеринин хевирлеттинген турары болгаш ооренип алыр аргалары:

- коммуникативтиг сорулгаларны дыңнакчыга тода, дорт, дес-дараалашкаа-биле медээни, билигни чедирери;
- удур-дедир хыналда үезинде бот-боттарынга дузаны үезинде чедирип билири болгаш коммуникативтиг сорулгаларны шийтпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары.

IX. Эртемниң кол ниити өөредилгезинин утказы

Программа

Грамматика, шын бижилге, чугаа сайзырадылгасы

Катаптаашкын -7ш.

Домак. Домактын чугула болгаш ийиги черге кежигуннери. Домакта состернин харылзаазы. Домактын соолунге бижик демдектери.

Домак- 15 ш.

Домактын чугула болгаш ийиги черге кежигуннери (катаптаашкын). Ийи бодуун домактан тургустунган чагырышпаан нарын домак (ниити таныжылга). Эвилел чок болгаш *а, ынчалза-даа, болгаш, биле* деп эвилелдер-биле каттышкан чаңгыс аймак кежигуннерлиг домактар. Санаар, ун аяны, эвилелдер чок (санаар ун аяны-биле каттышкан) база *болгаш, а, ынчалза-даа, биле* деп эвилелдер-биле каттышкан чаңгыс аймак кежигуннерлиг домактарга бижик демдектери.

Диалог болгаш дорт чугаалыг домактарны болгаш оларга бижик демдектерин салганын хайгаараары. Адалга дугайында нити билиг.

Созуглел-харылзаалыг чугаа дугайында алган билиглерин туннеп быжыглаары: темазы болгаш кол бодалы, созуглелдин кезектери, кезек бурузунде домактарнын утка талазы-биле харылзаазы, созуглелдин планы.

Созуглелдин янзылары: тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын (кол демдектери-биле таныжылга)

Чугаа кезектери

Чуве ады- 13ш.

Хойнун санында чувe аттарынын падежтерге оскерлири. Чувe адынын хамаарылга хевири(ниити таныжылга). Орус дылдан улегерлеп алган состернин падежтерге оскерлири. Оларнын шын бижилгези.

Хуу болгаш ниити чувe аттары(ниити таныжылга).

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг чувe аттарын таарыштыр шилип билири.

Демдек ады -7 ш.

Укталбаан болгаш укталган демдек аттары.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг демдек аттарын таарыштыр шилип алыры.

Демдек аттарын шын бижири. Дорт болгаш кожурген уткалыг демдек аттарын ажыглаары.

Сан ады -1ш.

Сан ады, оон утказы, айтырыглары. Тун болгаш дугаар сан аттары. Сан аттарын чувe аттары-биле кады ажыглаары. Тун болгаш дугаар сан аттарын чугаага ажыглап билири.

Ат орну - 5ш.

Ат орну, оон утказы. Арыннын ат оруннары болгаш оларнын падежтерге оскерлири.

Ат оруннарын чугаага ажыглап билири.

Кылыг созу – 9 ш.

Кылыг созунун эге хевиринин дугайында ниити билиг. Кылыг созунун арыннарга, уелерге болгаш саннарга оскерлири. Кылыг состерин шын бижири.

Кылыг созунун дужаал база даар хевирлерин практика кырынга ажыглапбилири.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг кылыг состерин шын бижири, ажыглап билири.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг кылыг состерин шилип билири.

Бодалды илередирде эн-не тааржыр кылыг созун шилири. Харылзаалыг чугаага кылыг состеринин чангыс аай ажыглаарын чайладыры.

Наречие -2 ш.

Наречие-оскерилбес чугаа кезээ. Утказы болгаш айтырыглары. Чугаага хереглели. Эн хереглеттингир уенин, туруштун дээш оске-даа болуктернин наречиелерин чугаага ажыглаары (кыжын, дуун, удавас, ору, кежилдир, ыткылаштыр дээш о.о)

Чыл дургузунда ооренген чуулун катаптаары -9 ш.

Харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы

Чугаа, оон амыдыралга ужур-дузазы. Ооредилге материалынга аас-биле харыы тургузарынын онзагайлары. Созуглел. Созуглелдин темазы болгаш кол бодалы. Созуглелдин тургузуу. Эдертигге, чогаадыгга план тургузары (коллективтиг болгаш хууда). Созуглел тургузуп тургаш, уран-чечен аргалар ажыглаары: эпитеттер, деннелгелер, диригжидилгелер дээш о.о. (хайгааралдар).

Коллективтии-биле азы хууда тургускан план ёзугаар созуглелдин эдертии (долузу-биле кызырган).

Чурук, диафильм ёзугаар азы корген кинофильминде чамдык таварылгалар дугайында тоожуушкун янзылыгчогаадыг.

Чурумал болгаш угаап боданышкын кезектерлиг (элементилерлиг) улуг эвес чечен чугаа (солун таварылга, экскурсия, хайгааралдар дугайындадээш о.о)

Ээлдек-эвилен болурунун дурумнери. Буруузун миннирде болгаш чопшээрелге хереглээр состер

Чараштыр бижилге

Ужуктернин дурзу-хевирин шын бижииринин чанчылдарын, состерге, домактарга, улуг эвес созуглелдерге оларны каттыштырарынын чогумчалыг аргаларын быжыглаары. Дурген темп-биле бижииринин чанчылдарын хевирлээр, холдарнын бир дески ритмниг шимчээшкиннерин быжыглаар мергежилгелер.

Ужуктерни шын эвес бижиирин чайладыр ажыл.

Оореникчилер-биле хуузунда чорудар ажылдарнын ангы-ангы хевирлерин ажыглап тургаш, шын ,тода, чараш холл ужуун чедип алыры.

Шын бижилгезин сактып алыр состер:

Автомобиль, арттырар, атташ, библиотека, билет, вагон, вокзал, гараж, глобус, грипп, дуюг, завод, инженер, инчеек., йод, календарь, килограмм, коллектив, командир, комбайн, космонавт, коудеттинер, копеек, лампа, луноход, мага-бот, металл, медаль, миннир, номчуттунар, огурец, ортумак, оттулар, пароход, повар, портрет, республика, Россия, салют, телефон, трактор, тоттур, туттунар, уран чуул, ужур-дуза, уткуур, уен-даян, улеттинер, уттээр, флот, хавыяа, хайыракан, халат, хамааты, хаяа, хемчээттинер, хортук, чакпа, чанныр, ээрежир, чассыг, чаттылар, чаянныг, чижсек, чурттаар, чурттакчы, чуртум, шофер, экскурсия, электри, электростанция, юбка, яблоко, янзы-буру.

Программа материалынын тематиктиг хуваалдазы

Теманы	Теманын ады	Шагы
1.	Ийиги болгаш ушку класстарга ооренген чуулдерин катаптаары.	7
2.	Домак.	15
3	Чуве ады.	13
4	Демдек ады.	7 ш.
5	Сан ады.	1 ш.
6	Ат орну.	5
7	Кылыг созу.	9
8	Наречие	2
9	Чыл дургузунда ооренгенин катаптаары	9 ш.
	Шупту:	68 шак

Өөредилге –методиктиг комплектинин даңзызы:

Клазы	Авторлары	Өөредилге номунун ады	Үндүргөн чылы	Үндүргөн чери	Программасы
4 кл	А.К. Ойдан-оол, А.М. Белек-Баир	Тыва дыл. 4 чылдыг эге школанын 4-кү клазынга өөренир өөредилге ному 4-ку класстын тыва дыл номунга ажылчын кыдырааш	2010 2012	Кызыл: Тываның ном үндүрер чери	Государственный стандарт и учебные программы по тувинскому языку для 1-4 классов. А.К. Ойдан-оол, Э.Д. Ондар, Н.Ч. Дамба.-К.: ГУП «Тываполиграф».- 2008г.

Календарь-тематиктиг планнаашкын тыва дыл 4 класс 2023-2024 өөрөдиге чылы

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Хуну		Онаалга
	Ийиги болгаш үшкү класстарга өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары-7 ш.		план-биле	эрттирер	
1	Фонетика. Уннер болгаш ужукур. Слог.	1	02.09		
2	Ажык эвес уннернин ужукурин дакпырлап бижири	1	07.09		мергежилге 23 ар. 12
3	Куштуг болгаш кошкак ажык эвес уннер	1	09.09		мергежилге 28 ар. 14
4	Домак.	1	14.09		мергежилге 49, 51 ар.23-24
5	Созуглел.	1	16.09		мергежилге 63 ар. 30
6	Хыналда диктант «Кайгамчыктыг сад».	1	21.09		карточка-биле ажыл
7	Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын.	1	23.09		мергежилге 66 (2)
Домак – 15 ш.					
8	Бөдүүн домак.	1	28.09		мергежилге 77 ар. 36
9	Нарын домак	1	30.09		мергежилге 83 ар. 38
10	Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар	1	05.10		мергежилге 91 ар.42
11	Чаңгыс аймак кежигүннернин холбажыр аргалары	1	07.10		мергежилге 106 ар. 48
12	Чаңгыс аймак кежигүннернин холбажыр аргалары	1	12.10		мергежилге 111 ар. 51
13	Дорт чугаа.	1	14.10		мергежилге 118 ар. 54
14	Чугаа сайзырадылгазы. Эдертиг «Арыгга хонган».	1	19.10		карточка-биле ажыл
15	Диалог.	1	21.10		мергежилге 126 ар. 58
16	Хыналда диктант. «Күскээр»	1	26.10		карточка-биле ажыл
17	Частырыглар-биле ажыл. Адалга.	1	09.11		мергежилге 131 ар. 60
18	Сөс тургузуу. Кожумактар.	1	11.11		мергежилге 139 ар. 63
19	Чогаадылга кожумактары	1	16.11		мергежилге 151, 154 ар. 66-67
20	Өскертилге кожумактары	1	18.11		мергежилге 172 ар. 74
21	Дефистеп бижиир нарын сөстөр	1	23.11		мергежилге 184 ар. 78
22	Сөс тургузуу. Дазыл.	1	25.11		мергежилге 198 ар. 83
Чүве ады-13 ш.					
23	Чүве адының утказы	1	30.11		мергежилге 209, 210 ар. 88
24	Чүве адының падежтерге өскерлири. Чаңгыстың саны	1	02.12		мергежилге 223 ар. 93
25	Адаарынын падежи.	1	07.12		карточка-биле ажыл

26	Хамаарыштырарының падежи.	1	09.12		мергежилге 232 ар. 98
27	Бээриниң падежи.	1	14.12		мергежилге 237 ар.100
28	Онаарының падежи	1	16.12		карточка-биле ажыл
29	Турарының падежи.	1	21.12		мергежилге 244 ар. 103
30	Үнериниң падежи.	1	23.12		мергежилге 251 ар. 106
31	Углаарының падежи.	1	27.12		мергежилге 255 ар. 108
32	Хөйнүң санында чүве аттарының падежтерге өскерлири.	1	30.12		мергежилге 260 ар. 110
33	Чүве адының хамаарылга хевири.	1	11.01		мергежилге 267 ар. 114
34	Орус дылдан үлегерлеп алган сөстөрниң падежтерге өскерлири.	1	13.01		мергежилге 280 ар.118
35	Хыналда ажыл «Чүве ады».	1	17.01		карточка-биле ажыл
Демдек ады-7 ш					
36	Частырыглар-биле ажыл. Демдек адының утказы	1	20.01		мергежилге 287 ар 122
37	Демдек адынын утказы.	1	25.01		мергежилге 290 ар. 124
38	Укталбаан болгаш укталган демдек аттары.	1	03.02		карточка-биле ажыл
39	Удурланышкак болгаш чоок уткалыг демдек аттары.	1	08.02		мергежилге 304 ар. 128
40	Удурланышкак болгаш чоок уткалыг демдек аттары.	1	10.02		мергежилге 309 ар. 130
41	Хыналда диктант «Мээң глобузум».	1	15.02		карточка-биле ажыл
42	Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын.	1	17.02		мергежилге 311 ар.131
Сан ады- 1ш.					
43	Сан адының утказы	1	22.02		мергежилге 315 ар. 133
Ат орну-5 ш.					
44	Арынның ат оруннары	1	24.02		мергежилге 322 ар. 136
45	Арынның ат оруннарының падежтерге өскерлири.	1	02.03		мергежилге 332 ар. 141
46	Арынның ат оруннарының падежтерге өскерлири.	1	07.03		мергежилге 328 ар.139
47	Чугаа сайзырадылгазы. Чурук-биле ажыл. «Кыжын куштарга болгаш дириг амытаннарга мээң дузам».	1	09.03		карточка-биле ажыл
48	Хыналда диктант. «Сээң	1	13.03		карточка-биле ажыл

	школаң».				
Кылыг сөзү-9 ш.					
49	Частырыглар-биле ажыл. Кылыг сөзүнүн утказы. Кылыг сөзүнүн үелерге, арыннарга болгаш саннарга өскерлири.	1	16.03		мергежилге 344 ар. 147
50	Кылыг сөзүнүн амгы үези.	1	21.03		мергежилге 350 ар.149
51	Кылыг сөзүнүн эрткен үези.	1	23.03		мергежилге 355 (2) ар.151
52	Кылыг сөзүнүн келир үези	1	04.04		мергежилге 363 ар. 155
53	Кылыг сөзүнүн дужаал хевири	1	06.04		мергежилге 372 ар. 158
54	Кылыг сөзүнүн даар хевири.	1	11.04		мергежилге 381 ар.162
55	Кылыг сөзүнүн даар хевири.	1	13.04		мергежилге 384 ар. 165
56	Кылыг сөзүнүн даар хевири.	1	18.04		Мергежилге 387
57	Чугаа сайзырадылгазы. Эдертиг. «Шынчы болурунда».	1	20.04		карточка-биле ажыл
Наречие-2 ш.					
58	Наречие дугайында билиг.	1	25.04		мергежилге 395 ар. 168
59	Хыналда диктант. «Чазый ыт».	1	27.04		карточка-биле ажыл
Чыл төнчүзүнде катаптаашкын- 9 ш.					
60	Частырыглар-биле ажыл. Домак. Нарын домак.	1	02.05		мергежилге 402 ар.172
61	Сөс. Сөстүң тургузуу.	1	04.05		мергежилге 412 ар. 174
62	Кошкак ыткыр болгаш кошкак дулей ажык эвес үннерни шын бижири. Чугаа кезектери	<u>1</u>	08.05		мергежилге 416 ар. 175
63	Чугаа кезектери.	<u>1</u>	11.05		мергежилге 421
64	Демдек ады.	1	16.05		мергежилге 431 ар. 181
65	Кылыг созу.	3	18.05		мергежилге 437, 440,445
66			23.05		
67			25.05		
68	Нииiti катаптаашкын	1	30.05		4 –кү класска ооренген темаларын катаптаар

Оореникчилернин билиглеринге, мергежилдеринге болгаш чанчылдарынга кол негелделер

Оореникчилер 4-ку классты дооскаш, дараазында билиглерни шингээдип алган турар: ооренип эрткен чугаа кезектери болгаш оларнын ылгавыр демдектери, чангыс аймак кежигуннер.

Оореникчилернин мергежилдери:

Ооренип эрткен орфограммалар болгаш пунктуаграммалыг (падеж кожумактары, укталган демдек аттарынын чогаадылга кожумактары, кылыг созунун уе кожамыктары, эвилел чок база *ынчалза-даа, а, болгаш* эвилелдерлиг чангыс аймак кежигуннерге бижики демдектери.

60-70 хире состуг созуглелди чазыг чок, шын чараштыр дужуруп бижиир болгаш адап бээрге, бижиир;

Оожум, аяк, дидим, каът дээн чергелиг состернин фонетика-графиктиг сайгарылгазы;

Сос тунтургузуун сайгарары: дазыл, чогаадылга кожумаа, оскертилге кожумаа;

Чугаа кезектеринин талазы-биле сайгарары: чуве аттарынын санын, падежин, сан адынын болуктерин, арыннын ат оруннарынынарнын, санын, кылыг состеринин санын, арнын, уезин тодарадыр;

Ооренген чугаа кезектерин харылзаалыг чугаага ажыглаар.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг чуве аттарын, демдек аттарын, кылыг состерин таарыштыр шилиир;

Домактарнын эн бодун сайгарылгазынкылыр, оларнынчугаалаарсорулгазынынаайы-биле янзыларын, чугула болгаш ийиги черге кежигуннерин тодарадыр, домакта состернин аразында харылзаазын айтырыглар дузазы-биле илергейлээр;

Хууда тургустунган план ёзугаар 80-90 хире состуг созуглелдин эдертиин, солун таварылга, хайгааралдар болгаш экскурсия дугайында улуг эвес чечен чугаа бижиир; харылзаажылганын дурумнеринге дууштур дилегни, четтиргенин, буруузун билингенин, чалалганы, байыр чедириишкинин, чопшээрешпезин илередир.

Материал-техниктиг хандырылгазы

Башкыларга:

- 1..А.А.Алдын-оол. Диктантылар чыындызы. Дөрт чылдыг эге школаның 1-4 класстарынга.- К.: Ю. Кюнзегеш аттыг ном үндүрер чери, 2010.
2. А.А.Алдын-оол. Эдертиглер чыындызы. Эге школаның 2- 4 класстарынга.- К.: Ю. Кюнзегеш аттыг ном үндүрер чери, 2011.
3. К.Б. Март-оол. 2-4 класстарга тыва дыл башкылаарының методиказы.- К.: Тываның ном үндүрер чери, 2006.

Мультимедиялыг хандырылгазы:

-кичээлдерге презентациялар;

-ЖК телевизор

-ноутбук;

- принтер.

